

מסרים פוסטמודרניים בחידות מלכת שבא

א. פתיחה	ה. מגדר מלכת שבא
ב. שויון מגדרי	ו. כל בני האדם שווים
ג. הבדלים נוספים בין נערים לנערות	ז. אחרית דבר
ד. המשך המגמה בפרפרזה נוספת	

א. פתיחה

בספר מלכים מתואר ביקור מלכת שבא בממלכת שלמה המלך: "וּמִלְכַּת שְׁבָא שָׁמְעָת אֶת שִׁמְעַע שְׁלֹמֹה לְשֵׁם ה' וַתָּבֵא לְנִסְתּוֹ בְּחִידוֹת" (מלכים א' י, א).¹ אומנם הנביא מסתיר מאתנו את מהות החידות, תוכנן ומטרותן אלא כותב "וַתְּדַבֵּר אֵלָיו אֵת כָּל אֲשֶׁר הָיָה עִם לְבָבָהּ" (שם, ב), אולם חכמינו ז"ל במדרשים פתחו בפנינו את אשר היה על ליבה של מלכת שבא על פי דרכם והשקפתם.

במאמר זה נדון בשתי חידות, וננסה להראות שהבנות מודרניות ופוסט-מודרניות היו בבסיס חידותיה של מלכת שבא, ויתכן שעל פי חז"ל הם אלו שהטרידו את ליבה.² מצד שני, נראה כיצד שלמה המלך מתמודד עם השקפותיה של מלכת שבא, ומה דעתו בעיני חז"ל בשאלות מגדר ודת, שכבר אז העסיקו אותם.

הביטוי פוסטמודרניזם כולל בתוכו את ההגות הפוסטמודרנית ואת המצב הפוסטמודרני. ההגות הפוסטמודרנית מתייחסת לפילוסופיה הפוסטמודרנית שהנחת היסוד שלה היא שאין אמת מוחלטת³ במילים אחרות, ניתן לומר שהאמת היא קונטינגנטית - תלוית נסיבות, והיא תוצר של הבניה מלאכותית.⁴ מאידך המצב הפוסטמודרני נובע ממודרניזציה, והוא נתפס כתרבות ששמה את ה'אני' במרכז - אינדיבידואליזם. לפי תפיסה זאת, האמת היא סובייקטיבית, ונובעת מחיבור פנימי של האדם לנפשו ולרגשותיו. מלכת שבא באה

- 1 וראה תאור מקביל בספר דברי הימים ב' פרק ט.
- 2 ראה מושבות זהב (וייס), מלכים א', שם: "מלכת שבא מייצגת את החכמה החיצונית, והיא הייתה בתכלית השלמות בחכמה החיצונית, הבנת העולם הזה וכל הבריאה".
- 3 אוריה מבורך, 'פוסטמודרניזם טוב ליהודים', השילוח 10 תשע"ח, עמ' 129.
- 4 שם, עמ' 135.

לחפש את 'האמת', ולבחון את שלמה מה 'האמת' שלו. לאור חידותיה נבחן האם האמת שמנחה אותה היא סובייקטיבית, קונטינגנטית או שמא אמת אובייקטיבית.

ברקע לדברנו ראוי להדגיש שאף מגדרה של מלכת שבא לוטה בערפל, וקיימת לגבי מחלוקת בדברי חז"ל. מצד אחד בתנ"ך היא מתוארת כאשה, "וַתֵּפֶן וַתִּלְךְ לְאַרְצָהּ הִיא וְעַבְדֶּיהָ" (מלכים א' י, יג), ואילו רבי שמואל בר נחמני בשם רבי יונתן טוען: "כל האומר מלכת שבא אשה היתה אינו אלא טועה, מאי מלכת שבא, מלכותא דשבא".⁵ אומנם ממקורות אחרים בחז"ל נראה שהייתה אשה,⁶ על כן להלן נלך בדרכו של ר"י אברבנאל (מלכים א' י, א) שקבע שמלכת שבא אשה הייתה "ואין לנו לזוז מפשט הכתוב". עם זאת יתכן שהשקפותיה הפוסט-מודרניות של מלכת שבא בעיני חז"ל קשורות ללבטים בקביעת זהותה. לפיכך ננסה להראות במאמר זה שהמקרא משקף אמת אובייקטיבית, ורבי יונתן עמד על אמת סובייקטיבית הנובעת מתפיסתה של מלכת שבא.

ב. שויון מגדרי

אפשר היה לחשוב שמלכת שבא באה בתמימות לשלמה המלך כדי לבדוק את חכמתו שיצאה למרחק.⁷ אומנם אפשר לראות בשאלות שהיא בחרה להציג לפניו השקפות עולם שונות.⁸ באמצעות החידות, מלכת שבא שיקפה בפני שלמה את השקפת עולמה, ורצתה להוכיח את אמיתתה. אולם חז"ל באו ללמדנו מתשובתו הניצחת של שלמה את הדרך הישרה שילך בה האדם. מקור מרכזי בו חז"ל דנו ופרטו את חידותיה של מלכת שבא נמצאים במדרש על ספר משלי, וזה לשונו באחת החידות:

הביאה לפניו תינוקות בקומה אחת ובכסות אחד, אמרה לו 'הפרש לי מאלו זכרים ונקבות'. רמזו לסריסיו, והביאו לו אגוזים וקליות, התחיל מפזרם לפנייהם;

- 5 בבא בתרא טו, ב. בשיטה זו נוקט גם המהר"ל בחידושי אגדות, שם.
- 6 תרגום שני על מגילת אסתר פ"א, פ"ב. וראה הגהה ברש"י, מלכים א' י, יג: "והמלך שלמה נתן למלכת שבא את כל חפצה אשר שאלה - בשם האר"י אמרו שבא אליה". וכן מובא בפרוש ר' יוסף קרא מלכים י, א: "והמלך שלמה נתן למלכת שבא את כל חפצה - שניזקק לה". וראה אלפא ביתא דבן סירא, פרק א, בן-סירא ונבוכדנצאר: "אז שאל אותו כב שאלות כנגד כב אותיות" - בשאלה הראשונה בן סירא עונה ששלמה בא על מלכת שבא ומהם נולד נבוכדנצאר: "כשבאה אמך מלכת שבא אל שלמה והביאה לו דורון לראות חכמתו ישרה בעיניו ובקש לשכב עמה". וראה כתב יד ירושלים Ms 3182 כתיבה אשכנזית, מאה טז, עמ' 4, שם מובאת גירסה ייחודית על בקשת מלכת שבא להיות עם שלמה. וכן כתב יד ירושלים Ms 1634, כתיבה תימנית, שנת 1802 עמ' 81-82. וראה ראשית חכמה, שער האהבה, ג ס"ג.
- 7 נאות דשא (שניאור), פרשת ויגש ד"ה דברי חידות.
- 8 וראה עוד כסא נכון (וואלי), מלכים א', שם.

זכרים, שלא היו מתביישים, היו נוטלים בבגדיהם, ונקבות, שהיו מתביישות, היו נוטלות בסודריהן. אמר לה 'אלו זכרים ואלו נקבות'. אמרה לו 'בני, חכם גדול אתה!'.⁹

מלכת שבא הציגה בפני שלמה משני המינים כך שלא ניתן להבחין ביניהם. השקפתה של מלכת שבא ותואמת תפיסות פוסט-מודרניות, שאין אמת אובייקטיבית, וטענתה הקונטינגנטית אומרת שזהות האדם אינה מוחלטת אלא תלויה במצבי החיים וניתנת לשינוי על פי מוסכמות חברתיות. אומנם היא מסכימה שקיים הבדל בין המינים מבחינה פיזיולוגית ואנטומית, אך עובדה אובייקטיבית זו אינה רלוונטית למציאות תרבותית המבקשת להשוות בין המינים. לפי גישה תרבותית זו, אופיו ותכונותיו של אדם אינם יקבעו על פי מינו המולד, אלא על פי קודים חברתיים. היא מדגישה בכך שיש לאפשר שוויון הזדמנויות ושוויון זכויות, ואין לעשות הפרדה בין המינים בכל תחומי החיים.¹⁰

הרחבה על אודות נערים ונערות אלו עולה מהמתואר בתרגום שני על מגילת אסתר, ומשם ניתן להסיק שהם שירתו את המלכה, והיא שלחה אותם בטרם יציאתה לכיוון ירושלים:

ושלחה וקראה לכל יורדי הים והטעינה אותם אשכרים ומרגליות ואבנים טובות ושלחה לו ששת אלפים ילדים וילדות כולם בני שנה אחת וכולם בני חדש אחד וכולם בני יום אחד וכולם בני שעה אחת וכולם בני קומה אחת וכולם בני מידה אחת וכולם לבושים בגד ארגמן וכתבה אגרת ושלחה אל המלך שלמה בידיהם מכרך הקיטור לארץ ישראל מהלך שבע שנים כעת בתפלתך ובבקשתך אבקש מלפניך כי אוכל לבוא אליך לסוף שלש שנים.¹¹

ממקור זה עולה המאמץ הגדול שעושה מלכת שבא לצורך החידה, דבר המראה על חשיבות ברור נקודה זאת בעיניה. בעוד שמרבית החידות המוזכרות במדרש משלי

9 מדרש משלי א, א. ומובא במדרש שוחר טוב, משלי, פרשה א. נוסח דומה קיים גם בכתב יד ירושלים Ms B 204 מהמאה ה-יט, כתיבה מזרחית, עמ' 51.

10 נאות דשא (שניאור), פרשת ויגש ד"ה דברי חידות.

11 פתשגן הכתב (תרגום לעברית של תרגום שני), פרק א פסוק ב. וראה להלן הערה 17 שם נראה שבעזרת ילדים אלו בוחנת מלכת שבא את שלמה המלך. וראה בכתב יד ירושלים Ms. 1403 מהמאה ה-יט, כתיבה מזרחית, עמ' ריב. בכתב יד זה שמקורו במכורדיסטאן כתוב: "הביאה עמה בספינה ששה אלפים ילדים זכרים ונקבות כולם קומה א' וכסות א' מהם בן שנה מהם שתיים ומהם בן שלוש וכן הבנות א"ל הפרש לי שכרים ותינוקות מיד ציוה שלמה המלך ע"ה והביאו אגוזים וכליות שישליכו לפניהם וילקטו כל א' וא' מהם וכן עשו. מי שהיה זכר לא היה מתבייש ללקוט והניקבות היו יושבים ומלקטים והיו מתביישים לכרוע וצוה שלמה לעבדיו והפרישום תכף זה מזה והיא לא הייתה יודעת".

הינן מילוליות בלבד, לצורך בדיקה זאת טורחת מלכת שבא רבות, ומביאה ממרחק רב ששת אלפים ילדים.¹² יתרה מכך, מלכת שבא מראה לשלמה שתפיסתה זאת מיושמת על ידה הלכה למעשה בבחירת משרתיה ושמשיה. בכך היא מאתגרת את שלמה המלך, וטוענת שאפילו לפי תפיסות עולם מודרניות שהאמת היא אובייקטיבית, לא ניתן להבחין בין נערים לנערות. לפיכך היא מקשה על שלמה ודואגת שכל הילדים יהיו בני אותה שעה, ובני אותו מזל, כדי שתכונותיהם יהיו תואמות ככל הניתן.

לעומת זאת, שלמה המלך מראה למלכת שבא שבתחום המגדר האמת היא אובייקטיבית, והאישה אינה שונה מאיש רק מבחינה פיזיולוגית, אלא נולדה עם מידת צניעות, והיא טבועה באופי שלה. לזכרים אין בעיה לגלות את רגליהם וגופם, לעומת זאת הנקבות התביישו לחשוף את רגליהן ולקחו את האגוזים בבגד החיצוני.¹³

חז"ל במדרש יוצאים נגד תפיסות עולם שהאמת המגדרית היא פנימית-סובייקטיבית ואף נגד מי שחושב שהאמת היא הבנייה תרבותית. לשיטתם הזהות המגדרית טבועה באדם מראשית יצירתו, והיא ניכרת בחוש על אף רצון האדם או החברה להמיר את מינו.

בהתאם לכך, בגיל הרך בנות ישמרו על צניעותן באופן טבעי, ולא ירימו את האגוזים בבגדיהן, כפי שכתוב במסכת כתובות (סו, ב) "בושתה של אשה מרובה משל איש". אומנם עם השנים יכול אדם ללכת נגד תכונותיו, כפי שאומר הנביא ישעיהו (ג, טז): "יען כי גָּבְהוּ בְּנוֹת צִיּוֹן וַתִּלְכְּנָה נְטוּיֹת גְּרוֹן", אך בבסיס קיים שוני בין המינים שאינו פיזיולוגי בלבד. על כך אמר האדמו"ר מאו"רוב שהצניעות טבועה באישה כל זמן שהיא אינה פורצת את גדרה.¹⁴

מסקנה דומה עולה מגירסה שונה של האגדה הרשומה בכתב יד תימני, וזה לשונה:

והלבישה אותם מלבושים שווים וקישטה אותם תכשיטין שווין אמרה לו תפריד לי הזכרים מן הנקבות. מה עשה המלך שלמה נתן לפנייהם קליות ואגוזים והיה נותן להם. לקחו הזכרים בידם וקמו וברחו להם והניקבות שמו אותם בחיקם וישבו ובאו בהחבא.¹⁵

12 וראה כתב יד ירושלים Ms 3182 כתיבה אשכנזית, מאה טז, עמ' 4, שם מובאת חידה זאת בלבד.

13 שיג ושיח בנביאים (גולובנצ'ין), מלכים א', שם.

14 אש דת ח"ו, עמ' שי.

15 כתב יד ירושלים Ms 1634, הועתק בשנת 1802, עמ' 81-82. וכן גרסת כתב יד ניו יורק, הסימינר היהודי, Ms 4934a, כתיבה תימנית, מאה יח-יט, עמוד 69.

נראה שאף על פי גרסה זאת חז"ל מדגישים הבדל הקיים בתכונות המולדות בין זכרים לנקבות. לזכרים קיימת תכונה של עזות שלא באה לידי ביטוי אצל נקבות.

ג. הבדלים נוספים בין נערים לנערות

על פי המדרש שראינו לעיל חז"ל הדגישו הבדל הקשור לתכונת הצניעות והעזות שמבחין בין זכרים לנקבות. אומנם מקבילות למדרש זה מופיעות החל מימי הביניים במקורות נוספים ובגרסאות שונות המדגישות הבדלים נוספים בין המינים. להלן נציג מקורות אלו, לאו דווקא על פי סדרם הכרונולוגי, ונעמוד על פתרונות שונים שמציע שלמה לחידה של מלכת שבא, על פי הוורסיות השונות.

1. גרסת רבי יוסף קרא

בפרוש ר' יוסף קרא על הפסוק "וַתָּבֵא לְנִסְתּוֹ בְּחִידוֹת" (מלכים א' י, א) כתוב:

שלקחה נערותיה קטנות וזכרים עמהן, והלבישתן כולן בבגדי זכרים והביאה אותן לפני שלמה לנסותו איזה מהן זכרים ואיזה מהן נקבות. וגם הוא עשה כחכמתו וציוה והביאו לו אגוזים וזרקן לארץ, הזכר היה מלקט בעמידה והנקיבה היתה כורעת על ברכיה ומלקטת.

על פי גרסתו של ר"י קרא מלכת שבא הציגה בפני המלך בעיקר בנות ומעט בנים, ואת כולם היא הלבישה במלבוש של בנים. יתכן שרצונה בזה היה להביא לידי ביטוי את השקפתה התרבותית שכנות המתלבשות כבנים, הרי הן כבנים. מלבד זאת, היא הראתה לו בכך שתפיסתו האובייקטיבית אינה מבטאת את האמת, שהרי לא ניתן להבחין בהבדלים בין זכרים לנקבות. מתשובתו של שלמה ניתן ללמוד על התפיסה שעמדה בבסיס טענתה. הוא הראה לה בחוש הבדלים בין המינים בביצוע מטלות, ומכאן נלמד שטענתה היא שבנות אלה משרתות אותה היטב כבנים, והמין אינו מהווה מדד באיכות השירות. גישה זו תואמת השקפות פוסט-מודרניות הטוענות שלעובדה יש תוקף מסוים, אבל הוא אינו אוניברסלי, מוחלט ואובייקטיבי, אלא משתנה על פי התרבות.¹⁶

על פי גרסה זו שלמה המלך הדגיש בפני המלכה את השוני הטכני בין המינים בביצוע המטלות. בעוד שהזכרים היו מלקטים בעמידה, הנקבות היו כורעות על ברכיהן. בשונה מהגרסה במדרש משלי המדגישה הבדל בתכונות האופי בין המינים, כאן ההבדל בין המינים בא לידי ביטוי בטיב העבודה, במהירות ובמקצועיות. לפי האמת האובייקטיבית כאשר בוחרים משרתים לארמון יש צורך להתאימם על פי סגנון

המטלות. ייתכן שכאשר רוצים תוצאות מהירות, מתאים לבחור בנים שמרימים את האגוזים בעמידה. לעומת זאת, כאשר דרושה עבודה יסודית ייתכן שבנות תתאמנה לכך יותר. לפיכך הגישה הפוסטמודרנית שהאמת היא קונטינגנטית ומוכתבת בידי החברה תפגע בפרודוקטיביות הלאומית.

2. גרסה נוספת של מדרש משלי

בספר כל אגדות ישראל מאת ישראל לבנר מובאת וורסיה נוספת למדרש משלי, וזה לשונה:

ותאמר המלכה יובאו נא הנה ששת אלפי הנערים והנערות אשר שלחתי למלך והגיד לי מי בהם הזכרים והנקבות. ויצו המלך ויביאו את הנערים והנערות אשר מראה אחד וקומה אחת ולבוש אחד לכלם ויעמדו לפניו. ויראם המלך ויאמר לאחד מסריסיו הגישה לכל אחד מהם ספל מים, ואמרת אליהם רחצו ידיכם ופניכם, ואלונטיות אל תשים לפניהם. ויעש הסריס ככל אשר צוהו שלמה והיה כאשר כלו הנערים והנערות לרחץ ידיהם ופניהם ויבקשו אלונטיות ולא מצאו. ותקחנה הנערות את סינריהן ותנגבנה את ידיהן ופניהן, והנערים אשר לא נסו באלה לא ידעו מה יעשו, והיו עומדים כל העת ההיא ופניהם וידיהם רטובים מהמים אשר רחצו.¹⁷

עולה אפוא שהבדל נוסף בין נערים לנערות בא לידי ביטוי באורח חיים שונה. נערות שרגילות למים נגבו את ידיהן בסינרים, בעוד שנערים לא הורגלו בכך, ונשארו עם ידיים רטובות. על פי גרסה זאת שלמה המלך בראי חז"ל משקף בפני מלכת שבא שהבדלים בין נערים לנערות אינם פיזיולוגיים-אנטומיים גרידא, אלא שכל אחד מהמינים מוצא עניין בדברים אחרים, בתרבות שונה, והווי אחר.

3. גרסת רבי אברהם בן שלמה (ראב"ש)

בפרוש אברהם בן שלמה (ראב"ש) לספר מלכים מובאת חידת מלכת שבא בוורסיה שונה לחלוטין ממה שראינו עד כה, וזה לשונה: "ועוד שאלה אותו הרי לך צורות בחר לי מהם איזו נקבה ואיזה זכר, בדקם בהלוחם זכר מקדים ימין ונקבה מקדמת שמאל לימין".¹⁸ עד כה ראינו שהבדלים בין נערים לנערות נעוצים באופי, סגנון ואורח חיים שונה. אולם ממקור זה ניכר שקיים שוני פנימי-מהותי בין זכרים לנקבות שלא נראה כלפי חוץ, אלא טבוע בתת-מודע ובתכונות שלא ניתן לשנותן. יתר על כן ניתן לבאר

17 כל אגדות ישראל, ח"א, אגדה שכב, עמ' 330. ראה שם עמ' 286 שמקור הסיפור ממדרש משלי.

18 פירוש נביאים ראשונים (מהדורת ר"י קפאח), מלכים א', שם.

שמדרש זה רומז על תכונות מולדות שונות בין המינים, בעוד שתכונת הזכרים היא חסד, הרמוזה בצד ימין, תכונת הנקבה היא דין הרמוזה בצד שמאל.¹⁹ לפי וורסיה זאת, לא רק ששלמה המלך דוחה את הטענה שהאמת תלויה באמות מידה חברתיות אלא הוא דוחה אף טענות המבקשות לראות את המציאות על פי אמת פנימית-סובייקטיבית בלבד. כמו כן, הוא אינו מקבל את טענתה ה'פוסט-מודרנית' של מלכת שבא, שבאה לטשטש את הזהות בין המינים על ידי הופעה חיצונית זהה, או על ידי טשטוש שנובע ממוסכמות חברתיות, משום שעד מהרה יבלוט השוני בין המינים הטבוע בכל אחד.

ד. המשך המגמה בפרפרזה נוספת

עדות נוספת לדיון המגדרי בין שלמה המלך למלכת שבא עולה מאגדה אודות טיול משותף של השניים בצפון הארץ, והיא ממשיכה את קו הטענות של שלמה כנגד תפיסתה הפוסט-מודרנית של המלכה. סיפור זה אינו מוזכר במדרשים הקלאסיים המזכירים כיום, ונראה שהוא נכתב בשלב מאוחר יותר כפרפרזה אודות ההבדלים בין המינים הנובעים מסיפור אדם וחוה בגן עדן, ועל בסיס הדיון בין שלמה למלכת שבא. מפאת אורכו של הסיפור נציג אותו בלשונו, ונדגיש את הנקודות הרלוונטיות לענייננו.²⁰

בסיפור מתואר שמלכת שבא מבקשת לטייל בארץ ישראל, ושלמה המלך מצטרף אליה. הם מגיעים לישוב בצפון הארץ שם פוגשים בשדה אשה העוסקת בחקלאות ומגדלת עם בעלה ובנה ירקות ופירות, צאן ובקר. האישה מודה על חלקה הטוב ועל חייה השלווים, איננה מבקשת מלכות ושררה אלא להנות ממעשה ידיה. עוד טוענת האישה שחלקה בעולם הזה טוב לה כבגן עדן מקדם, ואילו הייתה היא במקום אדם וחוה, לעולם לא הייתה שומעת לקול מי שיאמר לה אכלי מעץ הדעת טוב ורע. מלכת שבא מבקשת משלמה לבחון אישה זאת שבעיניה היא תכלית השלמות - לא מחפשת גדולה אלא להתפרנס בעמל וביושר. בתחילה, שלמה אינו רוצה להעמיד בנסיון משפחה כשרה, אך מלכת שבא מתעקשת שאשה זאת טובה וחכמה יותר מאנשים רבים שפגשה. שלמה נענה, ומביא ארגז קטן ובתוכו עכבר לבן עם כמה גרגירי מאכל. הוא

19 חת"ס, פרשת תזריע ד"ה אשה כי תזריע. וראה שולחן ערוך, אור"ח סימן ד, סעיף י: נוטל כלי של מים ביד ימינו ונותנו ליד שמאלו כדי שיריק מים על ימינו תחלה. ומפרש המשנ"ב שם ס"ק כב: ונותנו - כדי שיתגבר ימין שהוא חסד על שמאל שהוא דין.

20 ראה באורך בספר כל אגדות ישראל, חלק א, מעשה שכה, עמודה 340. וכן אוצר אגדות נ"ך (קלפהולץ), ח"א, עמ' קפו.

נועל את הארגז, ומביא את המפתח לאביעזר, אבי המשפחה. שלמה מצווה את בני הבית להניח את הארגז בביתם שלושה ימים ושלושה לילות, לשומרו, ולא להזיזו ממקומו. והיה אם ישמרו על ציוויו יזכו למתנות, ואם לאו, יתחייבו בנפשם.

עוד באותו הערב האישה התחילה לדבר על תכלית הארגז, ושאלה את בעלה מה לדעתו טמון בפנים. אך בעלה ענה שזה לא עניינם, והם צריכים לישון מוקדם כדי לקום עם שחר לעבודתם. למחרת בצהריים האישה לא נגעה באוכל וסיפרה לבעלה שכל הלילה לא ישנה, וכאשר נרדמה הבהילו אותה חלומות רעים. כאשר חזר בעלה בערב ראה את אשתו שוכבת במיטה. רצה הבעל לעזור לה, אך היא טענה שהארגז חשוב לבעלה יותר ממנה. בקשה אחת בלבד הייתה לה, שבעלה יציץ בארגז ויבדוק את תכולתו. בדקו הבעל והאשה את הארגז מבחוץ, ולא הצליחו לגלות מה נמצא בתוכו.

למחרת הגיע בנו של אביעזר למקום עבודתו, ובישר לו שאמא חולה ונוטה למות. כאשר חזר לביתו סיפרה לו אשתו שמרוב לחץ לא אכלה זה יומיים, ובחלום הלילה ראתה את השדים שבתוך הקופסה מזהירים אותה שאם לא תיתן להם לצאת יחנקו אותה בשנתה. על כן היא חרדה ומבקשת את נפשה למות. בעלה ענה לה שהמפתח בידו, ואילו רצו השדים לצאת היו באים אליו, ולכן חלומותיך שוא ידברון. ותבך האישה כל אותו הערב, ותתחנן לפתוח מעט את הארגז, להציץ, לראות מה טמון בו. לבסוף הסכים הבעל להפצרותיה, הכניס את המפתח וסובבו. לפתע הכה העכבר את הקופסה, המכסה נפתח והעכבר נעלם. כעסה האישה על בעלה שפתח את כל המכסה לגמרי. ענה אביעזר שבגללה הוא פתח את הארגז. אמרה לו אשתו, שהיה עליו לנהוג בגבורה, ולא להקשיב לעצתה. ביום השלישי הגיעו המלך והמלכה, שמעו מה שהיה, וחזר שלמה על טענתו בדבר השוני בין איש לאשה.

ה. מגדר מלכת שבא

עד כה ראינו מקורות המראים שמלכת שבא מייצגת תרבות שמאפשרת טשטוש הבדלים בין המינים, השוואה בניהם, ויכולת בחירת מין על פי נסיבות חברתיות. עתה ננסה להראות שחז"ל ראו באופן דומה את עצם שלטונה של מלכת שבא.

בהקדמה הבאנו את שיטת רבי יונתן "שכל האומר מלכת שבא אשה הייתה אינו אלא טועה", ופרוש המיילים "מלכת שבא" הוא "מלכות שבא". אלא שעמדה זאת אינה עולה בקנה אחד עם הפסוקים בספר מלכים המתייחסים למלכת שבא בלשון נקבה. כדי ליישב את המקורות, נציע את פתרונו של המהרש"א (בבא בתרא טו, ב ד"ה מא'):

לכאורה קשה דכל הענין הנאמר שם במלכת שבא בלשון נקבה עד שמסיים "ותפן ותלך לארצה היא ועבדיה", משמע כפשטיה דקרא דנקבה היתה ולמה לא נאמר

כן בשאר מן המלכיות ע"ש מלכותא?

ויש לפרש דהכי קאמר כל האומר מלכת שבא אשה היתה שאין היא מולכת אלא שהיא אשת המלך וע"כ נקראת מלכת שבא שפי' מלכת אשת מלך שבא כדרך כל המלכיות אינו אלא טועה, ומאי מלכת שבא שהיא בעצמה מלכתא דשבא והיא בעצמה מולכת, וכן עוד היום יש מלכיות שאשה מולכת שם וקל להבין.

רבי שמואל אליעזר הלוי כתב שמלכת שבא הייתה אשה, אלא שרבי יונתן מבאר שהיא הוכתרה בזכות עצמה, ולא משום שהייתה אשת המלך.²¹ רבי יונתן מלמדנו שבמלכות דרושות יכולות של כח, שררה ושלטון, ותכונות נוספות של סמכות, תקיפות, אומץ וכריזמה, על אחת כמה וכמה בעת העתיקה. לשיטתו, מלכת שבא התאימה למלוכה, על אף שתכונות אלו קיימות בדרך כלל אצל גברים, ולא מצאנו בתנ"ך שנשים זכו לתפקידי מלוכה בזכות עצמן. חיזוק לכך מביא המהרש"א מתקופתו, בה היו מלכויות ששלטה בהן אישה.

כאשר נלך בדרכו של המהרש"א נוכל לטעון שהמצב התרבותי בממלכת שבא אפשר הכתרת מלכה, בשל הבנתם שהמגדר אינו מהווה מכשול בפני אדם המתאים לתפקיד, גם כאשר מדובר בהכתרת אישה לעמוד בראש ממלכה. כמו כן, יתכן שכל אותן התכונות המאפיינות מלכי קדם באו לידי ביטוי אצל מלכת שבא, ובזכותן היא הוכתרה ועמדה בראש העם. מסתבר אפוא שמלכת שבא שידרה ביטחון עצמי, עוצמה וסמכות, והצליחה להחזיק במלכות בתקיפות וללא מורא. עתה מובן מדוע מלכת שבא בחרה להציג בפני שלמה חידה המבקשת לטעון שלא קיים הבדל בין המינים. בעוד העולם הקדום דבק בסטראוטיפים על אודות חולשתן של הנשים ואי התאמתן לתפקידי ניהול ומלוכה, השיח בממלכת שבא נתן לגיטימציה לשוויון בין המינים, ואפשר לכל אדם להתקדם על פי יכולותיו ורצונותיו.

אם נתקדם עוד צעד אחד נוכל לטעון שהחידה ששאלה מלכת שבא היא בעצם השתקפות של מציאותה בעיני בני עמה. היא ניצבת בפניהם כאותם נערים ונערות שלא ניתן להבחין במינם, ומשרתת את בני עמה על הצד הטוב ביותר. יתרה מזאת, בתרגום שני על מגילת אסתר המתאר את הדו-שיח בין המלך למלכה, שלמה מעיר לה על כך שיופיה החיצוני כשל אשה, ואילו רגליה שעירות כרגלי גברים, וכך לשון התרגום (א, ב):

וכד שמע מלכא שלמה דאתת לוותיה קם מלכא שלמה ואזל ויתיב בבית זוגיתא יתיב מחשבא בליבה דמלכא במיא. יתיב וחליזת חילותה דתיעבר וחזא ליה סערא ברגלה. מתיב מלכא שלמה ואמר שופרך שופרא דנשי וסערך סערא דגברא וסער לגברא שפיר ולא ינתתא גניי.

מוסיף ואומר לה שלמה ששער ברגליים יפה לאנשים, וגנאי לנשים. מקבילה לדיון זה מובאת בספר אלפא ביתא דבן-סירא, שם שואל נבוכדנצאר את בן-סירא כיצד מורידים שער לארנבת, ותשובתו:

בסם ובסיד. אמר לו ומה טיבו, אמר לו תגלחת מגלחת השער, אמר לו ומה שמו, א"ל תגלחת בסם ובסיד ובזרניך, וזה הדבר בימי אמך בדא אותו שלמה מלבו בחכמתו,²² כשבאה אמך מלכת שבא אל שלמה והביאה לו דורון לראות חכמתו ישרה בעיניו ובקש לשכב עמה, ומצאה כולה שער והביא סיד וזרניך וברר הסיד (בכברה) ושחק הזרניך וערבם במים ונעשה נס בסיד תגלחת ומשחה ורחצה ונשר שיערה.²³

נמצאנו למדים שמלבד התכונות המלכותיות שאפיינו את מלכת שבא, גם במראה החיצוני היו לה אלמנטים גבריים. בנוסח כתב יד אשכנזי מהמאה ה-טז, המתאר את מפגש שלמה ומלכת שבא, עולה שמחמת השיער היא לא הייתה נשואה לאיש.²⁴ לפיכך ניתן לומר, שרבי יונתן בתלמוד אינו חולק על פסוקי התנ"ך, אלא עומד על אלמנטים גבריים שהיו אצל מלכת שבא. לטענתנו, אלמנטים אלו נבעו מאופי תרבותי שמשטטש הבדלים בין המינים, וכתוצאה מכך מאפשר לאדם לבחור במגדר המתאים לו ביותר.

ו. כל בני האדם שווים

לאחר שמלכת שבא ניסתה להציג בפני שלמה השקפת עולם אודות שוויון מגדרי, בחידה הבאה מעוניינת מלכת שבא להראות לשלמה שאין הבדל בין יהודים לגויים, וכך לשון החידה במדרש משלי:

ועוד דוגמה אחרת עשתה: הביאה ערלים ומהולים, אמרה לו 'הפרש לי מהולים מן הערלים', מייד רמז לכהן גדול ופתח ארון הברית, מהולין שבהן כרעו בחצי קומתן, ולא עוד אלא שנתמלא פניהם מזיו השכינה, וערלים שבהן נופלים על פניהם, מייד אמר לה 'אלו ערלים ואלו מהולים'. אמרה לו 'מהיכן לך?' אמר לה מבלעם, דכתיב (במדבר כד, ד): "אשר מחזה שדי יחזה נופל וגלוי עיניים", אילו לא היה נופל - לא היה רואה כלום.

22 בן-סירא אינו מתכוון שמלכת שבא היא אמו הביולוגית של נבוכדנצאר, אלא שהוא צאצא שלה.

23 א"ב דבן-סירא, בן סירא ונבוכדנצאר, פרק א, השאלה הראשונה מבין עשרים ושתיים ששאל המלך את בן-סירא.

24 וראה כתב יד ירושלים Ms 3182 כתיבה אשכנזית, מאה טז, עמ' 4.

לאחר ששלמה המלך הראה למלכת שבא שהשוני בין המינים אינו אנטומי-פיזיולוגי גרידא, אלא בא לידי ביטוי בהתנהגות יומיומית, היא מבקשת לראות בחוש ששוני פיזיולוגי של חיתוך העורלה מבדיל בין ישראל לעמים.²⁵ כאמור, אין זו חידה לשם החכמה בלבד, אלא ביטוי של תפיסת חיים חברתית האומרת שבני האדם נבראו בצלם א-להים, וכולם שווים. זאת, לעומת דרך התורה המבחינה בין מהולים לערלים. על פי חז"ל אמת פנימית-סובייקטיבית או אמת התלויה במוסכמות החברתיות אינה מסוגלת להפוך את האדם להיות משהו אחר, וזה מה שמלכת שבא באה לבדוק.

יתר על כן, נראה שסדר החידות מחושב היטב. לאחר שמלכת שבא הבינה שהשוני הגופני שיצר הקב"ה משפיע בהיבטים נוספים, היא תוהה מדוע שוני גופני שיצר האדם יפלג בין האומות. כלומר, אם שלמה יצליח להוכיח שהאמת האובייקטיבית בשאלת המגדר היא המדויקת יותר, תציג מלכת שבא שאלה שאינה נובעת מאמת אובייקטיבית אלא ממבט אמוני.

בדומה למצב הפוסט-מודרני, הדוגל באמת סובייקטיבית, מלכת שבא לא רואה לנכון ליחד עם נבחר, שיחיה בקהילות סגורות, עם אורח חיים ייחודי, עם מלבושים ומאכלים שונים משאר העמים. לפי שיטתה, יש לאפשר לכל אדם מעם ישראל לחיות בכל חברה ובכל מקום, ולהקים משפחה עם מי שליבו חפץ. כמו כן להפך - יש לאפשר לכל אחד מבאי עולם להתחתן עם בני ישראל, וגם לחיות ולהיכנס לכל מקום בארץ ישראל בכלל, ובמקומות הקדושים בפרט.

כאן, מגיעה תשובה ניצחת של שלמה המלך, המראה בחוש שקיים הבדל מהותי בין ישראל לעמים, ובין מהולים לערלים. חז"ל באו ללמדנו שכאשר מתקרבים לקודש ניכר ההבדל בין ישראל לעמים, וכל אותן הגישות שמייצגת מלכת שבא אינן תקפות. לפיכך אדם הרוצה להתקרב לקודש נדרש להסיר את עורלתו, ורק אז יוכל לקבל פני שכינה.

ז. אחרית דבר

בפסוק המסיים את ביקור מלכת שבא בספר מלכים א' (י, יג) כתוב: "וְהַמֶּלֶךְ שָׁלְמָה נָתַן לְמַלְכַת שְׁבָא אֶת כָּל חֲפְצֶיהָ אֲשֶׁר שְׁאַלָה מִלְּבַד אֲשֶׁר נָתַן לָהּ כִּי־דָבַר הַמֶּלֶךְ שָׁלְמָה וְתַפְּנֹן וְתַלְוָה לְאַרְצָהּ הִיא וְעַבְדֶּיהָ". וכן הסיומת בספר דברי הימים ב' (ט, יב): "וְהַמֶּלֶךְ שָׁלְמָה נָתַן

25 ראה על כך עוד בדרשות מהרש"ש סירירו, (שהיה בן דורו של רבי יוסף קארו) חלק ב, דרוש יד למילה.

למַלְכַת שְׁבָא אֶת כָּל חֶפְצָה אֲשֶׁר שָׁאַלָה מִלְבַּד אֲשֶׁר הֵבִיֵאָה אֶל הַמֶּלֶךְ וּתְהַפֵּךְ וּתְלַךְ לְאַרְצָהּ הִיא וְעַבְדֶיהָ”.

מפרשים רבים מסבירים שהמילה “ותפן” או “ותהפך”, שלכאורה מיותרת, רומזת לכך שמלכת שבא לא שינתה את תפיסת עולמה, וחזרה לארצה כלעומת שבאה.²⁶ הביקורת כלפיה היא שלמרות ש”לא הָיָה בָּהּ עוֹד רוּחַ” (מלכים א’ י, ה), מהתפעלותה מ”מַאֲכַל שְׁלֶחֶנוּ וּמוֹשָׁב עֶבְדָיו וּמַעֲמַד מִשְׁרָתוֹ מְשֻׁרְתָיו וּמִלְבָּשֵׁיהֶם וּמִשְׁקֵיו וְעֵלְתוֹ אֲשֶׁר יַעֲלֶה בֵית הַ” (שם) - איננה מקבלת על עצמה לשנות את אורח חייה.

אולם, על פי דרכנו עד כה ניתן לומר שמלכת שבא משתכנעת מטענות שלמה, אלא שאינן רלוונטיות למציאות החיים בממלכת שבא. בתרגום שני על מגילת אסתר מתאר זיו שדי, הלא הוא תרנגול הבר, את ממלכת שבא במילים הבאות:

הסתכלתי וראיתי מדינה אחת אשר שם עירו קיטור בארץ מזרח, אדמתו מזהב יקרה והכסף בחוצות כזבל ועצי השדה שתולים שם מששת ימי בראשית ושותים מים מגן עדן. חיל גדול וצבא רב בתוכה ועטרת זהב בראשם, אין בידם לערוך מלחמה, ואין ביכלתם להכות ולירות בקשת, והכזב מארצם נעדרת.²⁷

חז”ל מתארים את ממלכת שבא באור אידיאלי-בראשיתי, עם נרטיבים הקשורים לגן עדן. על פי תיאורם, ארץ שבא שוכנת בצד מזרח, ורומזת לפסוק ”וַיֵּטֵעַ ה' אֶ-לְהֵיִם בֵּן בְּעֵדֶן מִקְדָּם” (בראשית ב, ח).²⁸ כמו כן, מדגישים חז”ל “שהכזב” נעדר מארצם, והאמת היא נר לרגלם. במציאות מושלמת זאת האמת האובייקטיבית-המוחלטת שאותה מייצג שלמה המלך אינה רלוונטית, ואין לה כל משמעות. שלמה המלך לא זכה לראות עולם מתוקן כבגן עדן מקדם, ולכן כל אדם נדרש לבצע את תפקידו על הצד הטוב ביותר, ולא שייך להטיל משימה על מי שאינו מסוגל לעמוד בה, בין בדברי חולין בין עבודת הקודש. לעומת זאת במציאות אידיאלית קיים יותר מקום לחיות על פי ערכים מודרניים המאפשרים שוויון הזדמנויות ושוויון זכויות מוחלט,²⁹ או על פי ערכים פוסט-מודרניים לפיהם האמת האובייקטיבית כלל לא רלוונטית.

26 עשרה מאמרות (רמ”ע פאנו), מאמר אם כל חי חלק ב, סימן כג: שלמה גייר את מלכת שבא אלא שליכה לא היה נכון עמה. וראה משבצות זהב, מלכים א’, שם. וראה אמרי פי (פינטו), עמ’ שטו. רחב הייתה במצב שפל יותר ממלכת שבא, והסכימה לדבר ה’, זכתה ויצאו ממנה נביאים ונביאות, על פי מגילה יב, ב. קול צופיך (זייטשיק), חלק ג, פרשת שלח.

27 פתשגן הכתב (תרגום לעברית של תרגום שני), שם.

28 ראה ילקוט מעם לועז, בראשית ב, ח.

29 וראה ליקוטי תורה נביאים וכתובים (מהרח”ו), עמ’ קנד-קנה בשם האר”י. ובתוספת לדברי האר”י ראה גנזי ישראל, ח”ב, פרשת קרח, האדמו”ר מטשורקוב: דברי קרח “כי כל העדה כולם קדושים” יתקיימו לעתיד לבוא בעולם מתוקן.

לפיכך, התיאור "וַתִּפֶּן וַתֵּלֶךְ לְאַרְצָה" אינו מורה בהכרח על כישלון שלמה המלך בדו-שיח עם מלכת שבא, אלא על הפרשים בין שתי הממלכות. חזו"ל באו ללמדנו שכל עוד העולם לא הגיעה לתיקונו, כל אמת שאינה אובייקטיבית בנושאי זהות ישראלית ומגדר - חסרה. מלכת שבא מקבלת זאת, אולם כאשר היא שבה לארצה, היא 'פונה' ו'נהפכת' וחוזרת לעולם מתוקן שהגדרות האמת בו לא בהכרח תואמת את ההגדרות המוכרת לנו.³⁰

30 ראה כסא נכון, מלכים א', שם. הרב משה וואלי, מתלמידי הרמח"ל, מציג את שלמה באור חיובי, והפסוק אינו מתאר את כשלונו, אלא את הליכתה של מלכת שבא לגייר את בני ארצה בעזרת עבדיה. כמו כן, ראוי להוסיף שהמקרא אינו מתאר את כשלונותיו של שלמה המלך עד נישואיו עם בת פרעה, כפי שמתואר בסנהדרין כא, ב: "רבי יצחק רמי כתיב 'אין כסף נחשב בימי שלמה למאומה' וכתוב 'ויתן שלמה את הכסף בירושלים כאבנים?' לא קשיא כאן קודם שנשא שלמה את בת פרעה כאן לאחר שנשא שלמה את בת פרעה. אמר רבי יצחק בשעה שנשא שלמה את בת פרעה ירד גבריאלי ונעץ קנה בים והעלה שירטון ועליו נבנה כרך גדול שברומי." לפיכך, הפרק המתאר את מפגש שלמה ומלכת שבא משקף את אחד מרגעי השיא בממשלת שלמה, ופחות מסתבר שסיום המפגש מורה על כלונו של המלך.